

Een historisch verhaal

Vorbereidingsopdracht bij de dagworkshop Historische verhalen vertellen.

Kies een van onderstaande anekdotes over de Hollandse Waterlinie en Rampjaar 1672, of neem een andere historische gebeurtenis van jouw keuze.

1. Bedenk welke personen betrokken waren bij de gebeurtenis, werkelijk bestaand of fictief. Kies er een of twee: zij worden de hoofdperso(n)en van het verhaal waar je op de lesdag mee gaat werken.
2. Lees het fragment goed door. Wat is de locatie waar jouw verhaal zich gaat afspelen?
3. Noteer in trefwoorden stapsgewijs wat er achtereenvolgens gebeurt.

Maak hiervan notities en breng je aantekeningen mee naar de workshop!

Korte informatie rondom Rampjaar 1672

De Republiek heeft het goed voor elkaar in de 17e eeuw. De handel floreert, evenals de kunsten en de wetenschap. Maar in 1672 verandert alles. De Republiek wordt van drie kanten aangevallen en alleen de waterlinie kan de vijand nog tegenhouden, met hulp van God en de prins van Oranje. Dit wordt een Rampjaar.

Wat is er aan de hand in 1672? Uit kranten en brieven blijkt dat de mensen de dreiging van een oorlog al voelen aankomen. De Engelse ambassadeur heeft in februari Den Haag verlaten en rond dezelfde tijd bereiken de geruchten van een Franse invasie de Nederlanden.

Nu is de Republiek op haar hoede voor de Franse koning Lodewijk XIV en zijn expansiepolitiek, maar de Engelse koning Karel II is toch een sterke en betrouwbare bondgenoot? Helaas niet. Wat niemand heeft zien aankomen, gebeurt: eind maart valt Engeland een Nederlands handelsvloot aan en kort daarop verklaart koning Karel II de oorlog aan de Republiek. De verwarring is groot, en wordt nog veel groter als op 6 april de oorlogsverklaring van Frankrijk volgt. Eind mei 1672 sluiten de bisschoppen van Keulen en Münster zich aan bij deze aanvallers. De Republiek der Nederlanden wordt aan drie kanten ingesloten. Het land is reddeloos, het volk is redeloos, de regering radeloos.

Fragment 1 – De slag bij Woerden

Wanneer de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV met zijn troepen doorstoot tot Utrecht, zal ook een aanval op gewest Holland niet lang meer op zich laten

wachten. Het bestuur van Holland en zijn militaire leider, stadhouder-prins Willem III, geven opdracht tot het in werking stellen van een waterlinie. Dat betekent dat een brede strook (polder)land tussen Schoonhoven en Muiden onder water wordt gezet. Dijken worden doorgestoken en sluizen opengezet om de Franse vijand, die vanuit Utrecht komt, tegen te houden. Het is erg moeilijk voor legers om door onder water gezet gebied te gaan. Deze (eerste) Hollandse Waterlinie loopt o.a. tussen Hekendorp en Woerdense Verlaat, precies ten westen van de stad Woerden. De vestingwerken van die stad verkeren in zeer slechte toestand. Stadhouder-prins Willem III ziet geen heil in het verdedigen van Woerden en trekt zich terug *achter de waterlinie*, in een tentenkamp bij Bodegraven. In het niemandsland tussen de stad Utrecht en de waterlinie ligt Woerden open en bloot. Het is daarom een wonder dat pas na drie maanden de Fransen de stad definitief innemen. De enige poging van de Hollandse troepen om de stad te heroveren leidde in oktober 1672 tot een kleine veldslag aan de oostkant van Woerden waar graaf Frederik van Nassau-Zuilestein, een van de opperbevelhebbers sneuvelt. Het levert geen enkel succes voor Holland op. Voor Woerden heeft de slag een rampzalig gevolg. De Fransen willen hun landgenoten in de stad Utrecht waarschuwen en ontsteken een vuur op de toren van de Grote Kerk. Daarbij gaat iets fout en de wind wakkert aan, zodat weldra de toren in lichterlaaie staat en kort daarna eveneens de hele kerk en een groot aantal gebouwen in de directe nabijheid.

Fragment 2 – De bezetting van Woerden

Eind december 1672 begint het te vriezen. De Franse commandant, de hertog van Luxembourg, grijpt de kans die de vrieskou biedt: hij wil doorstoten naar Den Haag. Vanuit Woerden trekt hij over het ijs van de bevroren Waterlinie, via Zegveld naar Zwammerdam. Bij Nieuwkoop en Gouwsluis wordt zijn leger echter tegengehouden. Luxembourg en zijn troepen kunnen hierdoor niet verder en besluiten terug te keren en later met verse troepen naar het westen op te trekken. Via Zwammerdam en Bodegraven gaan ze terug naar Woerden. Dat gaat gepaard met enorme plunderingen, moord en brandstichting in die twee dorpen en het gehele platteland eromheen.

Omdat de troepen van prins-stadhouder Willem III zich grotendeels hebben teruggetrokken in Alphen en Gouda, ligt de weg tussen Woerden en Bodegraven helemaal open voor de Fransen. Die bereiken op oudejaarsdag 1672 Woerden waar ze nog bijna een jaar een schrikbewind voerden. De Woerdenaars lijden honger, ondergaan ontberingen en moeten voor alle kosten van inkwartiering en bewapening van de Fransen opdraaien. Veel burgers sterven en velen raken aan de bedelstaf. De stadstimmerman Hugo Kotestein wordt beschuldigd van spionage en bijna door de bezetters opgeknoopt. Invloedrijke vrienden en geld weten dit op het nippertje te voorkomen.

De dakpannenbakkerijen aan de westkant van de stad worden verwoest. Niet alleen de inwoners van Woerden, maar ook en vooral de boeren rondom de stad worden zwaar getroffen. De Fransen roven en plunderen de voorraadschuren in Zegveld en Kamerik, terwijl ze in Harmelen daarnaast nog

de kerk en het Huis Harmelen in brand steken. De memoires van burgemeester Bernard Costerus vertellen in geuren en kleuren van de ellende die de bezetting met zich meebracht. Pas in november 1673 komt er een einde aan de Franse bezetting van Woerden. Na betaling van een afkoopsom van 15.000 gulden is de Franse commandant bereid de stad met zijn troepen te verlaten en naar Utrecht terug te keren. Voor het vertrek hebben de Fransen het kasteel en de stadswallen nog willen opblazen, maar dit werd tijdig ontdekt, waarna deze ramp voorkomen wordt. De oorlog zal nog een paar jaar duren: pas bij de Vrede van Nijmegen in 1678 komt er een einde aan de strijd.

Fragment 3 – Moord en brand in Holland

Met 30.000 man bezetten de Fransen de stad Utrecht. De vroedschap (gemeenteraad) heeft de keuze tussen passief afwachten of de vijand haar diensten aanbieden en zodoende nog enige invloed uit te oefenen. De inkwartiering van Franse soldaten wordt een zware last en de regenten staan bloot aan afpersing. Een van de Franse legerleiders, de prins van Condé, neemt zijn intrek in het huis van oud-burgemeester Johan van Nellesteyn in Utrecht. Regent Joan Huydecoper van Maarsseveen weet de Franse maarschalk Luxembourg af te kopen en stuurt hem twee kimono's. In tabak blijkt de Fransman niet geïnteresseerd. Tijdens deze onderhandelingen wordt prins Willem III de toegang tot de stad Utrecht geweigerd. Hij trekt zich terug achter de Hollandse Waterlinie.

Maarschalk Luxembourg neemt het commando over van de prins van Condé, die zwaargewond is geraakt aan zijn hand. Koning Lodewijk XIV keert met 20.000 man terug naar Frankrijk. Luxembourg houdt 40.000 soldaten over. In de zomer heeft het Franse leger steeds minder te doen en de manschappen vervelen zich. De Fransen blazen aan de Rijn en de Vecht veel kastelen op, zoals Kasteel Nijenrode, hun voormalige hoofdkwartier in Breukelen, op de route van Utrecht naar Amsterdam.

In september 1672 trekt de maarschalk met zijn troepen Lexmond, Capelle en Benschop binnen; drie dagen later volgen Hilversum, Loosdrecht en Eemnes. Luxembourg laat zich voor Naarden weglokken en verslaat op 12 oktober prins Willem III bij een aanval op het door de Fransen bezette Woerden. Daarna bedreigt de Franse maarschalk Den Haag, maar stuit op de Hollandse Waterlinie bij Zegveld. Nadat hij Zwammerdam en Bodegraven heeft laten uitmoorden, keert hij terug naar Woerden. Er volgt een propagandaoorlog en zelfs uit zijn eigen gelederen komt kritiek over zijn handelwijze.

De Fransen kunnen hun opmars niet doorzetten en trekken zich terug. De maarschalk, die tot genoegen van zijn manschappen kastelen langs de Vecht laat plunderen, heeft eind 1672 schoon genoeg van zijn verblijf in de ondergelopen polders. De prins van Condé, lijdend aan jicht, neemt tegen zijn zin het bevel weer over. De Markies van Louvois geeft hem de opdracht wreed en onbarmhartig te zijn en zo veel mogelijk huizen, boerderijen en landgoederen in brand te steken.

Fragment 4 – De staat van het Hollandse leger

Het Franse leger van Lodewijk XIV is in 1672 het grootste en modernste van Europa. Met angst en beven zien de Nederlanders hun toekomst tegemoet. Met twee oorlogsverklaringen op zak is het tijd voor actie. De vloot van de Republiek is modern, maar dat is ten koste gegaan van het leger. Verdedigingswerken zijn verwaarloosd, soldaten hebben lang niet gevochten en niemand weet hoe groot het leger eigenlijk is. Kapiteins blijken meer soldaten te hebben opgegeven dan er daadwerkelijk zijn, om de overtollige soldij in hun eigen zak te steken, volgens Godard van Reede. Deze 17-jarige jonkheer zonder enige militaire ervaring wordt benoemd tot kolonel in het Hollandse leger. Hij schrijft zijn moeder dat er onder de geronselde soldaten maar een paar goede exemplaren zitten. De meesten zijn dronkenlappen. In de Hollandse steden klinkt overal tromgeroffel van de ronselaars om het leger en marine van soldaten te voorzien. Ooggetuigen beschrijven hoe mannen zelfs uit hun huizen worden gesleept en gedwongen tot krijgsdienst. Burgemeesters krijgen de opdracht om hun schutterijen te oefenen en bijna 6000 schutters vertrekken naar het zuiden om grensposten te verdedigen. De oorlogsvloot krijgt extra matrozen, afkomstig van handelsschepen. Dit betekent het tijdelijk einde van visserij en koopvaardij. Lijsbet Goskes is gevlucht naar Amsterdam, naast Maastricht de enige stad die op tijd in staat van verdediging is gebracht. Uit haar brief mei komt een triest beeld naar voren: Amsterdam is ontvolkt omdat de mannen zijn gemobiliseerd voor de strijd. Verder ligt de nijverheid stil en zijn de winkels leeg. Prins Willem III is Hollands hoop in bange dagen, ook al heeft hij met zijn 22 jaar niet veel militaire ervaring. Hij traint zijn kleine leger opdat ze terugvechten in plaats van weggrennen als de eerste kogels worden afgevuurd. Laf gedrag op het slagveld straft Willem af met de doodstraf. Maar ook al zouden Willems soldaten banger zijn voor hem dan voor de Fransen, ze zijn nog steeds ver in de minderheid. Wanneer de winter valt, houdt iedereen de temperatuur met angst en beven in de gaten. De geruchten gaan dat de Fransen al volop schaatsen en sledes aan het slijpen zijn, om aan te kunnen vallen over het ijs. Margareta Turnor, de gevluchte kasteelvrouw van Amerongen, schrijft: *“Vriezend weer doet de bevolking slecht slapen vanwege de waterlinie... Aangekondigd is dat alle burgers zich gereed moeten houden met bijlen en andere wapens, mocht het er toe komen, om het ijsch kapot te hakken.”*

Fragment 5 – De waterlinie werkt

Op zee overvalt de Engelse vijand Nederlandse schepen en de Franse legers komen dagelijks dichterbij. Grote stromen vluchtelingen komen op gang en de steden in het westen puilen al snel uit. Er is nog maar één alternatief om te voorkomen dat dit Frans leger de belangrijkste provincie Holland inneemt en dat is de waterlinie. Hoe heeft dit zo snel kunnen gebeuren? Geruchten over verraad klinken overal. Niet zo gek, aangezien men officieren en soldaten ziet vluchten, voordat er slag is geleverd.

De paniek onder de bevolking slaat om in regentenhaat. In steden als Gouda, Rotterdam, Leiden en Delft komt het volk in opstand. Ze plunderen schuiten vol goederen die de regenten in allerijl uit hun buitenhuizen naar het westen hebben verscheept. In Gouda breken boze boeren op 27 juni de poorten

open en trekken plunderend door de stad. De chaos is compleet en iedereen kijkt naar Willem III van Oranje. Zou hij het land nog kunnen redden? Hij krijgt het opperbevel van het leger en wordt tot stadhouder benoemd. De boeren hebben alle reden om boos te zijn. Om de oprukkende legertroepen te stoppen, heeft de Staten-Generaal naar een noodoplossing gegrepen: een waterlinie. Van Muiden in het noorden tot aan Woudrichem in het zuiden worden de sluizen opengezet, de dijken doorgestoken en stoppen molens met droogmalen. Het resultaat is een lange grens van onder water staande polders die Holland moet beschermen. Niet eerder was deze inundatie op zo'n grote schaal in werking gezet en er bestaan ook geen kaarten uit die tijd van dit plan. Er is namelijk geen plan, het is een grote gok. Langs de waterlinie moeten enkele militaire posten de doorgaande weg verdedigen. In het zuiden van Holland zijn dat Gorinchem, Schoonhoven en Nieuwerbrug bij Bodegraven, waar Willem III zijn hoofdkwartier inricht. Door droogte en sabotage van boze boeren duurt het onder water lopen van de polders langer dan verwacht. Maar na deze moeilijke start, blijkt de waterlinie te werken. Het stopt net op tijd de oprukkende Franse troepen, die vervolgens plunderend door het reeds veroverde gebied trekken. Ze nemen de boeren hun vee af, roven de verlaten huizen leeg en vergrijpen zich aan de vrouwen. Deze plundertochten hebben tot doel de Hollanders schrik aan te jagen, zodat ze geen weerstand zullen bieden wanneer de waterlinie wordt bedwongen. Dat de schrik er inderdaad goed inzit blijkt wel uit de mening van tijdgenoten over de Franse soldaten: ze zouden moorddadiger zijn dan de Spaanse hertog van Alva.

Fragment 6 – Gruweldaden in Zwammerdam

Een Franse bestuurder in Utrecht schrijft dat Maarschalk Luxembourg vanuit Woerden is vertrokken met 7000 man infanterie, 900 paarden en 300 ruiters om in Zwammerdam de vijand aan te vallen en vandaar het leger van de prins van Oranje bij Bodegraven aan te vallen. Het zit Luxembourg niet mee. Vlak voor zijn vertrek slaat het weer om, maar hij negeert de natte sneeuw en gaat 's avonds op weg. Al snel blijkt dat het ijs niet sterk genoeg is. Om over de open plekken te komen moeten de soldaten houten planken uit de huizen in de omgeving slopen om bruggen te maken. In het donker zakken soldaten door het ijs en wie in dieper water terecht komt, verdrinkt. Na een lange nacht zwoegen komt het leger 's middags verkleumd aan in het haastig verlaten Zwammerdam.

De meeste stedelingen en boeren uit de omgeving zijn op de vlucht geslagen, evenals de aanwezige soldaten van het Hollandse leger. Wie er nog is, wordt direct vermoord. De soldaten plunderen het dorp en steken het daarna in de brand. De heer Hop, gedeputeerde van de Staten-Generaal, zag de *“jammerlijke toestand van Zwammerdam dat tot wel twee derde is verbrand waarvan alleen de kerk en nog enige goede huizen zijn overgebleven.”*

De vluchtelingen haasten zich richting Alphen aan de Rijn en Leiden. Een ooggetuige uit Bodegraven vertelt dat hij er 's ochtends achter komt dat de vijand op drie plaatsen is doorgebroken. Met zijn gezin en hun snel bij elkaar gepakte spullen vaart hij door het opengebroken ijs. Ze komen in een

gevecht terecht en vluchten een andere kant op, hun spullen en de andere bootjes met vluchtelingen achterlatend. Ondertussen ziet de vluchtende man hoe Franse soldaten een vrouw en haar vier kinderen aan land trekken, bont en blauw slaan en haar kleding afrukken.

De Fransen hebben weinig tegenstand van het Hollandse leger te verduren. Niet alleen soldaten maar ook enkele aanvoerders slaan in paniek op de vlucht bij het naderen van maarschalk Luxembourg en zijn Franse troepen. Een moedig boerenlegertje uit Nieuwkoop maakt het de Fransen onderweg nog lastig, maar de grootste tegenstander zal de dooi zijn. Na Zwammerdam trekt Luxembourg door naar Bodegraven, dat ook verlaten is door het Hollandse leger. Na bijna een dag van ploeteren en plunderen slaat Luxembourg hier zijn kamp op. Wanneer hij twee dagen later door wil trekken naar Alphen, heeft de dooi verder doorgezet. Zijn verkenners melden dat de doortocht naar het westen is afgesloten door de waterlinie.

Luxembourg en zijn troepen laten hun frustraties los op Bodegraven en verder op boerderijen, molens en buitenhuizen die ze tegenkomen op hun terugtocht naar Utrecht. Franse soldaten vermoorden de bewoners die nog aanwezig zijn, plunderen het dorp en branden haar bijna geheel plat.

Volgens een ooggetuige, genaamd Costerus, is de aanblik na deze ravage om te huilen. *“Men zag niets anders als puinhopen, de instrumenten om het land droog te houden zoals molens en sluizen vernield, weilanden onder water en een buitenhuis veranderd in een naargeestige woestijn.”*

De mythe gaat dat Willem III, eenmaal aangekomen in het zwartgeblakerde Zwammerdam, een huilende peuter uit de smeulende ruïnes vist en beveelt dat het weesje ergens anders een goede opvoeding dient te krijgen. Dit verhaal levert hem het predicaat “zorgzame vader van de Republiek” op. Zelf helpt Willem III de publieke opinie een handje door onmiddellijk pamfletten te laten drukken over de Franse gruweldaden in Zwammerdam en Bodegraven. De pamfletten verspreiden zich snel en tot buiten de landsgrenzen en internationaal is de verontwaardiging groot. Zelfs vanuit Frankrijk.

Fragment 7 – Het gegijzelde stadsbestuur van Gouda

Een groep boze boeren uit de omgeving van Waddinxveen en Boskoop gijzelde in 1672 het stadsbestuur van Gouda. Wat was er gebeurd? Gouda had steeds geweigerd om het land ten oosten van de Gouwe onder water te zetten, maar het in werking stellen van de Oude Hollandse Waterlinie in andere polders had wel tot ongewone waterstanden op Gouwe geleid. De wateroverlast leidde tot frustraties bij bewoners van de naburige polders. Op 15 juli 1672 besloot het stadsbestuur de sluizen rondom de stad tijdelijk te sluiten om het waterpeil te herstellen. De situatie was al zo uit de hand gelopen dat er ‘s middag een grote groep boeren aan de Dijkpoort verscheen. Het stadsbestuur probeerde hen te wijzen op de gesloten sluizen, maar zonder resultaat. De groep baande zich een weg door de stadspoort en trok verder naar het stadhuis. Daar deed het stadsbestuur het voorstel om samen naar stadhouder Willem III te gaan. Om zeker te zijn dat de Goudse bestuurders hun woord hielden trokken de boze boeren het stadhuis binnen en gijzelden het stadsbestuur.

Ritmeester Winterrooij en zijn schutters besloten de confrontatie met de boeren niet aan te gaan. Prompt werd het huis van burgemeester Cinq geplunderd. De legerpost aan de Goejanverwellesluis werd gevraagd om militairen naar Gouda te sturen, en ook het kamp van stadhouder Willem III bij Bodegraven kreeg een dergelijke brief. De prins van Oranje was daar zelf niet aanwezig, maar Gouwenaar Hiëronymus van Beverningh wel. Hij was topdiplomaat en belangrijk adviseur van de stadhouder. Namens de stadhouder liet hij de boeren weten dat zij als de bliksem Gouda moesten verlaten. Anders zouden zij de 'verontwaardiging' van Willem III over zich afroepen. Kort nadat de trompetter van de prins deze boodschap in Gouda had verkondigd verlieten de boeren inderdaad de stad. Het stadsbestuur werd zo bevrijd uit de gijzeling die bijna een dag had geduurd. De actie van de boeren had slechts beperkte gevolgen. De stadhouder zag ondanks aandringen van de Staten af van harde maatregelen tegen lokale incidenten. Bovendien maakte de aanhoudende Franse dreiging de noodzaak van de waterlinie duidelijk, waardoor ook het verzet afnam. Toen Gouda in december eindelijk besloot om de polders ten oosten van de Gouwe onder water te zetten was er nauwelijks protest.